

Jožica Jožef Beg, Šolski center Novo mesto

RAZVIJANJE KLJUČNIH ZMOŽNOSTI Z NALOGAMI IN VPRAŠANJI V UČBENIKIH ZA KNJIŽEVNOST V GIMNAZIJI IN ŠTIRILETNIH STROKOVNIH ŠOLAH

Prispevek predstavlja tipe vprašanj in nalog v aktualnih učbenikih za književnost/berilih z vidika razvijanja ključnih zmožnosti, pri čemer se omejuje predvsem na literarnoteoretično poglavje. Opozarja tudi na ovire za literarno komunikacijo v didaktičnem instrumentariju in prinaša nekatere ugotovitve o odnosu dijakov do berila/učbenika za književnost, ki jih lahko razberemo iz avtoričine raziskave o ključnih zmožnostih pri pouku književnosti v gimnaziji.

Uvod

V definiciji kultiviranega bralca¹ iz aktualnega učnega načrta za slovenščino so jasno izražene vsaj tri ključne zmožnosti, ki naj bi jih gimnazijec razvil do konca gimnazijskega izobraževanja: sporazumevanje v maternem jeziku, kulturna zavest in širše socialne zmožnosti.² Definicija poudarja tudi vrednostni sistem posameznika in družbe, s tem pa potrjuje že tradicionalno vzgojno vrednost, ki jo ima pouk književnosti (tudi na oblikovanje vrednot, kot so strpnost, samospoštovanje, spoštovanje, empatija, solidarnost ipd.).

Na razvijanje ključnih zmožnosti pri književnem pouku pomembno vplivajo učni pripomočki, kot so na primer multimedijske predstavitve, slikovno gradivo, glasbeni, filmski in gledališki posnetki, delovni zvezki, knjižno gradivo, še vedno pa ostaja berilo temeljno gradivo, namenjeno učencem pri sodobnem književnem pouku, ki je osredotočen na »usposabljanje dijakov za dejavno komunikacijo z literaturo« (Krakar Vogel 2004: 39). Dober učbenik za književnost ta cilj dosega le, če ima določeno informacijsko in didaktično vrednost, pri čemer pod pojmom informacijska vrednost razumemo vsebinski koncept, likovno-grafično in jezikovno podobo učbenika, didaktično vrednost učbenika pa določamo glede na to, kako učbenik spodbuja prenosniško-komunikacijske in spoznavno-sprejemne dejavnosti, s katerimi dosegamo cilje književnega pouka (Žbogar 2000: 16).

Analiza učbenikov za književnost v gimnazijah (po učnem načrtu za slovenščino iz leta 2008)

Zahteve sodobnih didaktičnih spoznanj upoštevajo tudi aktualna berila oziroma učbeniki za gimnazijske programe: *Svet književnosti*, *Branja* in *Umetnost*

¹ »To je bralec, ki v svoje razmišljanje o bralnem doživetju vključuje medbesedilno izkušnost, poznavanje literarnih pojavov in splošno kulturno razgledanost. Zato naj bi v predmaturitetnem izobraževanju pridobil pozitivne izkušnje srečevanja z besedno umetnostjo in zmožnost samostojnega branja raznovrstnih literarnih besedil. Ob branju naj bi izražal svoje doživetje, prepoznaval literarne lastnosti, podajal svoje razumevanje in vrednotenje ter znal literarne pojave uvrščati v njihov tipični literarni in širši kulturni kontekst. Književnost naj bi dojemal kot del kulturnega dogajanja v času, nacionalnem in mednarodnem prostoru, tj. kot pojav, ki sooblikuje vrednostni sistem posameznika in družbe.« (Učni načrt 2008: 42)

² Poimenovanje širše socialne zmožnosti povzemam po Boži Krakar Vogel.

besede. Učbenika *Svet književnosti* (izid pri založbi Obzorja v letih 2000–2003, posodobljena izdaja v letih 2009–2011) in *Branja* (izid pri DZS v letih 2000–2003, prenovljena izdaja v letih 2009–2011) sta že v prvotni izdaji pomenila veliko novost na področju didaktičnega pristopa, sodobna načela pa upošteva tudi *Umetnost besede* (izid pri založbi Mladinska knjiga v letih 2007–2010). Vsi trije učbeniki upoštevajo trenutno veljavni učni načrt za slovenščino (iz leta 2008). Medtem ko v *Branjih* in v *Svetu književnosti* podnaslov navaja, da je berilo namenjeno gimnazijam in štiriletnim strokovnim šolam, je *Umetnost besede* (z izjemo 1. zvezka) namenjena gimnazijam. Pri nastajanju vseh treh učbenikov je sodelovalo več avtorjev, praktikov in strokovnjakov za posamezna literarna področja. Kljub istim vsebinskim izhodiščem se med seboj razlikujejo po obsegu izbranih besedil ter po didaktičnem pristopu. Kot pomemben cilj izpostavljajo razvijanje ključnih zmožnosti, s tem pa sledijo učnemu načrtu za slovenščino iz leta 2008, ki kot pomembne naloge pouka poudarja razvijanje sporazumevalne zmožnosti (znotraj te tudi bralno in literarno zmožnost), kulturno zavest in izražanje, širše socialne zmožnosti z medkulturno zmožnostjo, pa tudi učenje učenja (utrjujejo različne strategije branja in učenja) in t. i. digitalno zmožnost (uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije), ki naj bi jih razvijali s strategijami, kot so medpredmetno povezovanje, sodelovalno učenje, aktualizacija književnega sistema kot dela širšega družbenega dogajanja, spodbujanje različnih načinov kreativnega izražanja, razvijanje kritičnega mišljenja in kritičnega odnosa do medijev ipd. Nedvomno je v ospredju književnega pouka razvijanje sporazumevalne zmožnosti (znotraj te lahko govorimo o splošnobralni, literarnobralni in jezikovni zmožnosti), za intelektualni razvoj pa je posebej pomembno razvijanje kulturne zavesti, ki je pogosto tesno povezano z razvijanjem medkulturne zmožnosti. S postavljanjem slovenske literature v svetovni literarni sistem ter s primerjanjem tujih in domačih književnih del dijaki razvijajo tako kulturno kot medkulturno zavest. Za razvoj medkulturne zavesti namreč ne zadostuje poznavanje tujega jezika in tujih kultur, temveč je treba »vzpostaviti primerjalno razmerje, ki temelji na poznavanju lastne kulture in jezika« (Grosman 2004: 187). Meta Grosman pri tem poudarja vlogo učitelja, ki mladim ponuja zanimive medkulturne primerjave ter s tem spodbuja razmišljanje o razmerju med domačim in tujim, medkulturno razumevanje, strpnost, zbliževanje različnih kultur, po drugi strani pa tudi spoštovanje lastne kulture in drugih dosežkov na nacionalni ravni. Delo s književnimi besedili iz nacionalne in prevodne književnosti pri dijakih spodbuja razvijanje še drugih t. i. širših socialnih zmožnosti, ki se kažejo v toleranci in strpnosti do drugačnih vrednot, ver in narodnosti, v odklanjanju asocialnega vedenja, razvijanju empatije in solidarnosti, kritičnem sprejemanju medijev itd. Cilje dosegajo ob primerno izbranih besedilih, ki omogočajo različne medbesedilne in medpredmetne povezave ter ob preiščlenih in čim bolj raznovrstnih nalogah, ki razvijajo znanje, spretnosti in vrednote dijakov.

Sodoben učbenik za književnost naj bi torej poleg bralne in literarne zmožnosti razvijal tudi ostale ključne zmožnosti, ki jih posameznik potrebuje za svoj nadaljnji razvoj. V nadaljevanju si bomo na primeru literarnoteoretičnega poglavja ogledali, kako trenutno veljavni učbeniki z nalogami in vprašanji spodbujajo razvijanje različnih ključnih zmožnosti, in sicer glede na prenosniško-komunikacijske in spoznavno-sprejemne dejavnosti v vajah in nalogah, namenjenih razvijanju literarnobralne zmožnosti (doživljanje, razumevanje, sinteza z

vrednotenjem, utrjevanje in uporaba znanja), pa tudi glede na dejavnosti za razvijanje nekaterih ključnih zmožnosti po definiciji OECD (sporazumevanje v maternem jeziku, kulturna zavest in izražanje, širše socialne zmožnosti, digitalna zmožnost, učenje učenja).

Naloge in vprašanja v učbenikih za književnost z vidika razvijanja ključnih zmožnosti

Naloge in vprašanja v učbeniku so za razvijanje zmožnosti dijakov bistvenega pomena. Dijake vodijo k izražanju doživljanja besedila, k vsebinski, slogovni in jezikovni analizi, k vrednotenju, razmišljanju o besedilu, njegovem sporočilu, aktualnosti ipd. Spodbujajo jih k uporabi strokovnega literarnovednega izrazja, oblikovanju argumentov, spoštovanju mnenja drugih, k samostojnemu delu z besedilom, iskanju dodatnih informacij. Delo s konkretnimi besedili naj bi pri dijakih razvijalo pozitiven odnos do leposlovja ter v njih ohranjalo željo po branju umetniških besedil, s pomočjo ustreznega didaktičnega instrumentarija pa naj bi razvili literarnobralne zmožnosti, ki jim bodo pomagale razumeti in vrednotiti tudi književna besedila, s katerimi se bo srečeval kasneje v življenju.

Književni pouk se v 1. letniku gimnazije po učnem načrtu praviloma začne z uvodom v branje umetnostnega besedila in v literarno teorijo. Poglavlje je v *Branjih* umeščeno na konec berila, v *Umetnosti besede* in *Svetu književnosti* pa na začetek. Med tipi vprašanj oziroma nalog v berilih ni bistvenih razlik in v večini spodbujajo dejavnosti, s katerimi razvijajo sporazumevanje v maternem jeziku, sistematično predvsem literarnobralne zmožnosti, nekoliko manj splošnobralno in jezikovno zmožnost. To je razvidno iz pregleda dejavnosti in primeri nalog iz učbenikov v nadaljevanju.

Razvijanje sporazumevalne zmožnosti³

Sporazumevalna zmožnost sestoji iz jezikovne, splošnobralne in literarnobralne zmožnosti, pri čemer razvita jezikovna in splošnobralna zmožnost še ne zagotavljata razvite literarnobralne zmožnosti. V skladu z Weinertovo definicijo ključnih zmožnosti vprašanja in naloge znotraj sporazumevalne zmožnosti razporejamo na tista, ki se nanašajo na znanje, spretnosti in vrednote oz. odnos.

³ Branja 1 – B1, Umetnost besede 1 – UB1; Svet književnosti 1 – SK1

Splošnobralna zmožnost

Znanje

poznavanje razlik med strategijami branja različnih zvrsti literarnega besedila

Primeri

- S kakšnimi pričakovanji o vsebini in obliki bi se lotili branja znanstvenofantastične povesti, zgodovinskega romana, avtobiografskega romana, satirične komedije? (B1: 406)
- Kako so brali književna besedila v starem in srednjem veku? Kaj si dandanes predstavljamo pod branjem? (SK1: 18)

Spretnost

branje književnih besedil, povezovanje, povzemanje, razbiranje bistva, poznavanje podrobnosti v besedilu

- Preberite odlomek iz Iliade (Hektorjevo slovo), najprej po tihem, potem pa naglas po vlogah. Nato rešite spodnja vprašanja in naloge: Ste odlomek bolje razumeli ob tihem ali ob glasnem branju? Zakaj? (B1: 412)

Vrednote/odnos

pozitiven odnos do branja kot učne dejavnosti in kot načina preživljanja prostega časa;
motivacija za branje

- Kaj menite o »pravica bralca«, navedenih ob robu? Jih razumete skupaj s pogoji ali ločeno? (B1: 402)
- Kako gledate na svoj dosednji pouk književnosti? Ste pri njem razvijali zmožnost literarnega branja tako, da ste brali veliko raznovrstnih besedil, izražali svoje vtise, o njih razmišljali, soočali mnenja? Je to povečalo ali zmanjšalo vaše veselje do branja? Zakaj? Kaj ste pogrešali in kaj vas je najbolj spodbujalo, povečalo ali zmanjšalo vaše veselje do branja? Zakaj? (B1: 402)
- Preberite deset pravic bralcev, ki jih je zapisal francoski pisatelj Daniel Pennac v knjigi Čudežno potovanje, in premislite, ali bi bilo Pennacova pravila mogoče uvesti v šolo. Katere bi bile prednosti, katere slabosti? /.../ (UB1: 12)

Literarnobralna zmožnost

Primeri

Znanje

poznavanje mnogopomenske in fiktionalne razsežnosti literarnega besedila (v primerjavi z neumetnostnim besedilom)

- Ali za književno delo, v katerem nastopa literarna oseba z imenom in lastnostmi, ki so značilne za resnično osebo (npr. roman o pesniku Francetu Prešernu), lahko trdimo, da je izmišljeno? Kaj pa, če ustvarjalec v literarnem delu dosledno opisuje le dogodke iz svojega življenja? (UB1: 17)
- Preberite spodnje besedilo, ki povzema vsebino športne reportaže. /.../⁴ Ali ste besedilo doživeli kot pesem? /.../ Ali dejstvo, da je Šalamunovo besedilo v berilu obravnavano kot pesem, vpliva na vašo predstav o tem, kaj je poezija? (UB1: 17)

poznavanje značilnosti različnih zvrsti literarnega besedila (lirika, epika, dramatika)

- Naštejte nekaj lirske, epske in dramske besedil. /.../ Katere značilnosti so spodbudile vašo uvrstitev naštetih besedil v eno od treh skupin? (B1: 405)
- V katero književno zvrst sodijo naslednje vrste besedil: pravljica, roman, sonet, komedija? Katere poznate? Poznate še katere druge lirske, epske, dramske vrste besedil? (B1: 406)
- Razmislite, v katero vrsto ali zvrst spadajo Jurčičev Deseti brat, Prešernov Krst pri Savici, Cankarjeva Lepa Vida. (SK1: 11)

Spretnost

ubeseditve znanja o literaturi zvrsti (pripovedovanje, opisovanje, razlaganje, utemeljevanje)

- Kako bi zvrstno/vrstno opredelili naslednja besedila, ki ste jih spoznali v osnovni šoli: Krst pri Savici, Turjaška Rozamunda, Volkodlak, Pod svobodnim soncem ...? Kdo so avtorji teh besedil? Se še spominjate vsebine? Poskusite jih obnoviti. (B1: 406)
- Kaj razumejo nekateri znanstveniki pod literarnostjo? (SK1: 12)
- Pojasnite, kaj pomenijo pojmi pripovedovalec, literarna oseba, lirski subjekt, dramatik in dramski subjekt. (UB1: 31)

prepoznavanje zgodovinskih, socialnih, kulturnih, ideoloških in psiholoških dimenzij besedila (postavljanje besedila v kontekst)

- Ali za polno bralsko doživetje in razumevanje in razumevanje zadostuje le branje ali potrebujemo še dodatne podatke o književnem delu? (UB1: 12)
- Kako vplivajo na sprejem književnega dela pri bralcih okoliščine nastanka (avtor, čas in kraj izida, založnik) in bralčevo zanimanje? (UB1: 12)
- V kakšni medsebojni odvisnosti so književni ustvarjalec, delo in bralec? (UB1: 12)
- Raziščite in na časovni premici predstavite pot knjige od ideje v avtorjevi glavi do knjižne police: nanjo napišite vse institucije, ki so pomembne pri njenem nastajanju, prodaji, široki javni dostopnosti ipd. Ali je knjižna police vedno njena zadnja postaja? Za katere druge umetnosti je knjižno delo še lahko navdih in podlaga? (UB1: 13)

⁴ Naloga se nanaša na pesem Tomaža Šalamuna Šport.

Vrednote/odnos

iskanje estetske vrednosti besedil

- Ali naj bi posameznik z razvito bralno kulturo po vašem mnenju ne bral trivialne literature? (B1: 408)
- Naštejte nekaj besedil, ki po vašem mnenju spadajo v umetniško ali neumetniško literaturo. (SK1: 10)
- Ali za književna dela lahko trdimo, da je njihova umetniška vrednost povsem neodvisna od kraj in časa nastanka? (UB1: 18)
- Ali je dobra trivialna/nizka književnost lahko boljša od slabe visoke? Odgovor utemeljite s primeri. (UB1: 37)

Jezikovna zmožnost Primeri

Znanje

razumevanje jezikovnih značilnosti literarnega besedila (npr. preneseni pomeni, poseben ritem)

- Preberite zgornjo kitico Žebljarske še enkrat na glas. Katere glasovne figure slišite? Zakaj mislite, da so uporabljene? Katere posebne pomeni zaznate? Ali lahko potrdite, da oblika prispeva k vsebinski moči besedila? (B1: 412)
- Ugotovite, v katerem odlomku imata jezik in slog večjo vlogo. Kje je več estetskih vrednot? (SK1: 16)

uporaba strokovne terminologije

- Na hitro zapišite sopomenke, ki se jih spomnite ob besedi književnost. Poskusite jih razložiti. Primerjajte svoje razlage s tistimi iz SSKJ. Zakaj menite, da pri pouku najpogosteje uporabljamo izraz književnost? (B1: 402)
- V SSKJ preverite pomen besede estetski. /.../ (B1: 404)

Spretnost

sporočanje o lastni interpretaciji besedila

- V govornem nastopu predstavite (interpretirajte knjigo, ki ste jo nazadnje prebrali za domače branje). (B1: 413)

pisanje neumetnostnega besedila

- O čem govorijo kritiki, ko pravijo, da je pri nas slaba bralna kultura? V obliki pisma bralcev nanizajte nekaj predlogov za njeno izboljšanje. Pišite tudi, če menite, da skrb za bralno kulturo ni potrebna. (B1: 402)
- Pravljičico Zrcalce skrajšajte in priredite v časopisno, radijsko ali televizijsko novico. /.../ V čem se je spremenilo vaše doživljanje snovi? Odgovor utemeljite. (UB1: 13)

pisanje poustvarjalnega besedila (npr. nova zgodbo, pesem, dramski prizor)

- Poskušajte Boccacciovo Novelo o bistroumni Filipi preoblikovati v dramski prizor. Katere prvine predloge ste spremenili, katere pa ohranili? (B1: 405)

Vrednote/odnos

sporočanje o doživljanju literarnega besedila

- Kako bi opisali občutke, ki vas navdajajo, kadar berete zanimivo besedilo? (B1: 400)
- Ste ob branju kakega besedila jokali, vas je bilo kdaj strah? Zakaj? (B1: 401)
- Izberite tisto antično delo, ki je na vas naredilo največji vtis, in razložite sošolcem, zakaj. (B1: 134)

Iz zgornjega pregleda vprašanj lahko ugotovimo, da dijaki ob uvodnih besedilih, ki so v večini dela sodobnejših avtorjev in naj bi bilo zato dijakom bližji in razumljivejši, ponovijo ali na novo spoznajo temeljne pojme, ki jih potrebujejo pri interpretaciji posameznega besedila. Raznovrstne naloge za razvijanje vseh sestavin ključne zmožnosti (znanje, spretnost, odnos) se nanašajo le na literarnobralno zmožnost. V literarnoteoretičnem poglavju je jezikovna

zmožnost vključena z nalogami za razvijanje spretnosti, ki so predvsem sporočanje narave (tvorjenje govorjenih in pisnih besedil), pogrešamo pa naloge, ki bi razvijale igrivost v izražanju (zmožnost rabe besednih iger, slogovno zaznamovanih besed). Tudi za razvijanje vseh sestavin splošne zmožnosti ni ustreznih nalog; nekaj več jih najdemo le za področje odnosa.

Razvijanje drugih ključnih zmožnosti z nalogami in vprašanji v literarnovednem poglavju

Nekatera vprašanja iz literarnovednega poglavja se nanašajo na tisti del učnega kurikula, ki ni neposredno povezan z interpretacijo besedila, pomembno pa prispevajo k razvoju splošne razgledanosti in oblikovanju bodočega izobraženca. Pri tem je največ pozornosti namenjeno razvijanju kulturne zavesti, kar lahko zaradi tradicionalnega pogleda na vzgojno vlogo književnega pouka tudi pričakujemo. Povezave literarnih vsebin z umetnostjo, kulturo in zgodovinskimi okoliščinami so že tradicionalno prisotne v srednješolskih učnih načrtih in posledično tudi v učbenikih za književnost.

Kulturno zavest aktualna berila spodbujajo z naslednjimi dejavnostmi:

Kulturna zavest	Primer
poznavanje temeljnih izraznih področij umetnosti in kulture (tudi popkulture)	– Poznate kakšen muzikal? Kaj je zanj značilno?; Poznate tudi filmske žanre? Katere in kaj je za njih značilno?; Katere umetnosti poleg književnosti še poznamo? Katere so nastale v zadnjem stoletju? (UB1: 13)
poznavanje glavnih kulturnih del (vključno s popularno sodobno kulturo) lokalne, nacionalne in evropske kulturne dediščine	– Naštejte nekaj svetovno znanih literarnih del s priznano umetniško vrednostjo. S čim so si po vašem mnenju zaslužila to priznanje? (B1: 404) – Naštejte nekaj slikarskih, arhitekturnih, kiparskih del, ki veljajo za umetnostna. (SK1: 11) – Katera likovna dela 20. stoletja so premikala meje našega razumevanja, kaj je umetniško delo? (UB1: 18)
umeščanje besedila v razvoj slovenske in svetovne književnosti	– Prikažite razvoj književnosti po obdobjih. S katerimi pojmi si pomagamo pri periodizaciji? Kateri pomisleki se pojavljajo pri literarnozgodovinski periodizaciji? (UB1: 42)
razumevanje kulturne in jezikovne raznovrstnosti v Evropi in drugih regijah po svetu	– Poiščite, kateri izrazi se uporabljajo za poimenovanje književnosti v tujih jezikih. (UB1: 18)
razumevanje pomena estetskih dejavnikov v vsakdanjem življenju	– Predstavite nekaj ustreznih del, ki niso umetniška. Ali je razlika med enimi in drugimi zmeraj jasna? Kaj pomenita izraza »tendenčna« in »angažirana« književnost? (SK1: 10) – Se vam zdi prav, da je danes književna snov lahko karkoli? Je svoboda umetniškega izražanja neomejena ali obstajajo tudi meje, ki bi jih morali upoštevati? (UB1: 31)
razpravljanje o književnih temah kot delu kulture	– Književnost je ena od umetniških zvrsti. Kaj jo bistveno razlikuje od drugih umetnosti? Kaj jo povezuje z njimi? (B1: 402) – Izberite poljubno besedilo v teh Branjih (npr. iz del Hamlet, Antigona, Tristan in Izolda). Na spletu in v drugih virih raziščite, kako se uveljavlja v sodobni slovenski kulturi. Kdaj je bilo nazadnje prevedeno v slovenščino, koliko odrskih uprizoritev, filmskih upodobitev, uglasbitev, slikarskih del, nemara celo oglasov je doživelo? Je tudi predmet

	pogovora med mladimi? Kaj sklepate iz svojih ugotovitev, bi ga lahko uvrstili v sodobno kulturo? (B1: 404) – Kakšno je razmerje književnosti do drugih umetnosti? Kako je povezana z glasbo? (SK1: 10)
upoštevanje in uživanje v umetnostnih delih	– Ob konkretnih primerih predstavite, kakšne spoznavne, moralne ali praktične naloge ima lahko kaka umetnina (roman, film, stavba). Kaj se vam zdi na teh primerih estetsko? (SK1: 11) – Ali bi želeli, da bi pri pouku obravnavali le književna dela, ki so priljubljena pri širokem krogu bralcev, ali le besedila iz nekega obdobja ali zvrsti? (UB1: 25) – Ali raje prebirate starejša ali sodobna literarna dela? Zakaj? (UB1: 42)
primerjanje ustvarjalnosti posameznega ustvarjalca z drugimi načini ustvarjalnega izražanja	– Kaj menite, da dela prevajalec? Poznate kakšnega slovenskega književnega prevajalca? Po kom je dobila ime Sovretova nagrada in komu jo podeljujejo? (B1: 407) – Kaj pomeni književnost za slikarstvo in kiparstvo? Kakšne so njene zveze z gledališčem in s filmom? Razmislite, katera umetnost je najmanj odvisna od književnih besedil. (SK1: 10)
samoizražanje (besedno, glasbeno, likovno itd.) skozi različne medije	– Zapišite skupaj nekaj ljudskih in ponarodelih pesmi. Pomagajte si z ustrezno pesmarico, lahko pa pobrsate tudi po medmrežju. (B1: 408) /.../ Zamislite si glasbeno spremljavo. Kakšna bi bila? (B1: 404)

V poglavju, ki uvaja gimnazijce v dejaven stik s konkretnimi besedili, so le posamezne dejavnosti, ki spodbujajo razvoj drugih zmožnosti že z dikcijo v nalogi, na primer:

Dejavnost	Primeri
zmožnost sodelovalnega/skupinskega dela	– Razdelite se v skupine po tri. Nekaj trojic naj v berilu poišče in prebere v poglavju o antični književnosti vse dele spremnega besedila, ki sodijo v literarno teorijo, druge trojice pa naj poiščejo dele poglavja, ki sodijo v literarno zgodovino, tretje pa tiste dele, ki bi jih uvrstili v šolsko interpretacijo. Trojice naj se nato združijo, ugotovitve primerjajo in o njih poročajo sošolcem. (B1: 413)
poznavanje ciljev učenja (namena branja)	– Katere zmožnosti nam pomaga razvijati pouk književnosti? (UB1: 12)
poznavanje možnosti, ki jih za pridobivanje književnega znanja nudi medmrežje	– Kako na literarna in polliterarna besedila vplivajo sodobne informacijske tehnologije (kako npr. na pisanje dnevnikov vpliva pojav t. i. blogov)? Katere nove vrste so spodbudile? (UB1: 18)
kritična uporaba informacij za potrebe književnega pouka, pridobljenih v medmrežju	– Na spletu poiščite več podatkov o Grigorju Vitezu. Čemu je namenjena literarna nagrada, ki nosi njegovo ime? (UB1: 13) – Na medmrežju poiščite spletne strani s književnimi besedili in poskusite odgovoriti na naslednja vprašanja. /.../ (UB1: 18) – Obiščite spletne strani knjižnic, založb in knjigarn ter se pozanimajte, kateri (slovenski) avtor in žanr trivialne literature sta trenutno najbolj priljubljena. (UB1: 39)
kritičen in premišljen odnos do uporabe sodobne informacijske tehnologije	– Razmislite, ali grozi književnosti, kakršno poznamo danes, zaradi novih informacijskih tehnologij počasen zaton. (UB1: 18)

Prvi dve dejavnosti razvijata različne zmožnosti: branje metabesedil o literaturi, razpravljanje o prebranem, upoštevanje mnenja drugih, zmožnost

sodelovanja v skupini (tudi pomoč sošolcem pri razumevanju besedila) in izkoriščanja prednosti takšnega dela. Zadnji trije primeri se nanašajo na dejavnosti, s katerimi dijaki razvijajo digitalno zmožnost za potrebe književnega pouka (iskanje in branje ustreznih spletnih strani, kritični razmislek o sodobnih tehnologijah itd.).

Primerjava citiranih nalog pokaže, da so vsa tri berila zasnovana tako, da dijaki ob njih razvijajo različne zmožnosti. V *Svetu književnosti* in *Branjih* predvsem sporazumevalne zmožnosti (splošnobralne, literarnobralne in jezikovne), kulturne in medkulturne, ostale pa nekoliko manj. Čeprav v nobenem izmed učbenikov ni eksplicitno poudarjenih drugih zmožnosti, ki naj bi jih razvijali pri književnem pouku, pa sta vsaj učenje učenja in zmožnost uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije (digitalna pismenost) kroskurikularni zmožnosti in ju dijaki razvijajo prav pri vseh učnih predmetih, torej tudi pri slovenščini. Pri književnem pouku ob delu z umetnostnimi in neumetnostnimi besedili spoznavajo bralne in učne strategije, spoznavajo različne vire znanja in se jih učijo uporabljati, pri čemer razvijajo kritičnost do posameznih virov. Ob branju najdaljših besedil (romanov) razvijajo vztrajnost, ob delu v skupinah ali dvojicah se navajajo na sodelovanje in izmenjavo pridobljenega znanja ter tako razvijajo socialne veščine, razvijajo zavest o pomenu organizacije lastnega učenja ipd.

Pri pouku književnosti je sicer učbenik temeljni učni pripomoček, vendar pa ni edini. V zadnjem času se močno povečuje zlasti vpliv medmrežja, kar se kaže tudi v pristopu založb, ki izdajajo učbenike za književnost. *Svet književnosti* (založba Obzorja) ostaja sicer nekoliko bolj tradicionalen, *Branja* (založba DZS) in *Umetnost besede* (založba Mladinska knjiga) spodbujata k uporabi informacijsko-komunikacijskih tehnologij: *Branja* vabijo srednješolce k uporabi Vedeža, izobraževalnega e-portala založbe DZS, *Umetnost besede* pa ponuja spletni projekt Mladinske knjige *Umetnost besede, Virtualni svet književnosti*.

Ovire za literarno komunikacijo v didaktičnem instrumentariju

Pri analizi didaktičnega instrumentarija v berilih/učbenikih za književnost ne moremo spregledati nekaterih elementov, ki otežujejo dijakovo komunikacijo z literarnim besedilom.

Zaviralno lahko učinkuje jezikovna in terminološka neusklajenost z recepcijskimi in kognitivnimi sposobnostmi dijakov (npr. prezahtevna besedila, uporaba tujk, neupoštevanje predznanja). Ob literarnih besedilih so namreč sestavni del učbenika tudi didaktično podane znanstvene in strokovne vsebine. Naloga razlagalnega dela učbenika je, da osmisli literarno besedilo oziroma olajša recepcijo in interpretacijo literarnega besedila. Pri pripravi didaktičnega instrumentarija je torej treba paziti na možne jezikovne ovire, ki se pojavljajo zaradi pogoste rabe neznanih besed, pojmov, podatkov ipd. (Benjak, Požgaj Hadži 2008).

V učbeniku *Svet književnosti* (2009) je dijakom v poglavju o antični književnosti zastavljeno vprašanje: »Kaj veste o grški filozofski prozi, na primer o

Platonovih dialogih?» (SK 1: 22), na katero petnajstletnik ne bo imel odgovora, saj vprašanje presega njegove recepcijske zmožnosti, verjetno tudi njegove bralne interese v 1. letniku srednje šole. Jezikovno oviro predstavljajo izrazi iz filozofije, kot so »skeptični duh helenistične filozofije«, »epikurejstvo«, »stoicizem«, »etos« (SK 1: 23), saj tudi ob pomoči slovarja tujk večina dijakov 1. letnika teh besed ne more razumeti in se jih bodo naučili le za ocenjevanje znanja. V nasprotju z zmožnostmi dijakov 1. letnika so dolge in zapletene povedi:

Višja ali visoka – sem spada zlasti t. i. klasična (prvorazredna ali prvovrstna) literatura – zajema besedila, ki vsebujejo velike spoznavne, moralne in estetske vrednote, predvsem pa odlike umetniškega dela, ki jih začutimo ob povezanosti teh vrednot v eno samo dognano celoto, katere učinek je zares velik, dolgotrajen in splošno veljaven. (SK 1: 15)

Zaviralne so naloge, ki precenjujejo literarnoteoretično znanje dijakov:

Obnovite svoje znanje o silabičnem verzu. Skušajte pojasniti, zakaj je slovenski verz pretežno akcentuacijski, ne pa kvantitativen. (SK 1: 27)

Težave predstavljajo naloge, ki se ne nanašajo na besedila v učbeniku:

Pomislite, v katero vrsto ali zvrst spadajo Jurčičev Deseti brat, Prešernov Krst pri Savici, Cankarjeva Lepa Vida. (SK 1: 13)

Izberite nekaj verzov iz angleške, nemške, francoske, italijanske, ruske ali hrvaške poezije in določite, v kateri tip verza spadajo. Zakaj spadajo slovenski verzi praviloma med akcentuacijske? Kaj si predstavljate pod pojma svobodni verz in ritmizirana proza? (SK1: 15)

Avtorji učbenika *Umetnost besede* so se takšnim težavam izognili s tem, da so vsaj besedila za primerjavo vključili v vprašanje oziroma nalogo, *Branja* pa zaradi antologijske zasnove in aktualizacijskih besedil na koncu posameznega poglavja omogočajo primerjave, ki jih je mogoče narediti brez poseganja po drugih virih.

Predvsem v učbeniku Svet književnosti je veliko vprašanj in nalog reproduktivnega tipa, premalo pa takšnih nalog, ki bi spodbujale razpravo o besedilu, ustvarjalno delo ipd. Več takšnih nalog je v *Umetnosti besede*, pri čemer izstopajo zlasti tiste, ki spodbujajo medijsko aktualizacijo besedila. Čeprav so takšne naloge za dijake verjetno zanimive, pa lahko postane nedosegljivost predlagane medijske predelave literarnega besedila zaviralni dejavnik (npr. Kubrikove Odiseje 2001).

Na literarno-didaktično komunikacijo negativno vplivajo premalo natančna, nejasna vprašanja:

Opišite nekaj ljudi, za katere menite, da imajo visoko stopnjo bralne kulture. Ste vi med njimi? (B1: 402)

Poznate kakšen muzikal? Kaj je zanj značilno? Poznate tudi filmske žanre? Katere in kaj je zanje značilno? (B1: 406)

Kako je z epom pri Slovencih? (SK 1: 34)

Kakšni se vam zdijo opisi bojev? Kratki in površni ali dolgi in podrobni? (UB1: 124)

Prva naloga je dijakom lahko dvoumna, saj ni nujno, da bodo v opis vključili tudi sporočilo o bralni kulturi. Pri jezikovnem pouku se namreč dijaki naučijo, da je opis predstavitev zunanosti neke osebe, predmetnost ali pojava. Na drugo in tretje vprašanje bo lahko hitro odgovoril (nikalno), čeprav je težišče naloge na drugem vprašanju. Na predzadnje vprašanje dijak lahko odgovori na primer s pridevnikom slabo, dejavnega stika z besedilom pa ne spodbujajo niti vprašanja, ki sama ponujajo odgovore. Nejasna, prezahtevna, nerešljiva vprašanja in naloge zahtevajo učiteljevo intervencijo, zlasti pri samostojnem delu pa je ta potreba iz različnih razlogov prezrta. Težave nastopijo tudi pri razlagalnem delu – dijaki o pomenu njim tujih besed (pri tem ni nujno, da gre za tujke ali strokovne izraze) sklepajo iz konteksta, to pa ne prispeva k razvijanju sporazumevalnih in drugih zmožnosti.

Ugotovitve o pristopu k razvijanju ključnih zmožnosti v aktualnih učbenikih za književnost

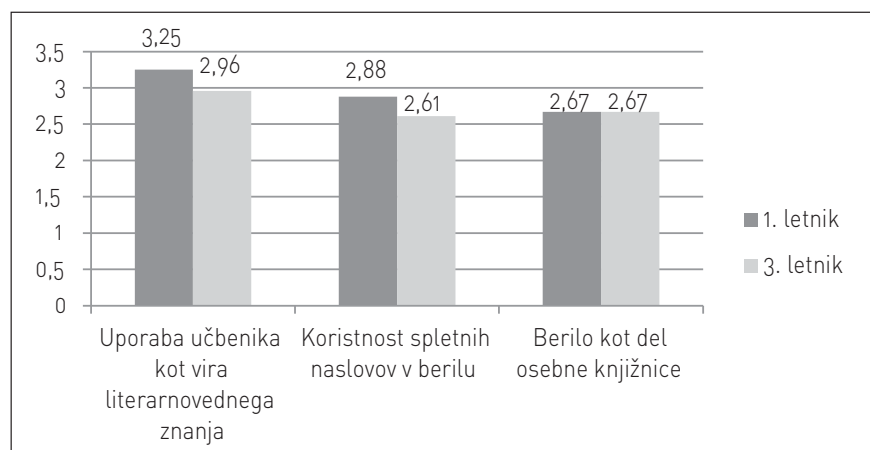
Vsi trije učbeniki za književnost sledijo konceptu razvijanja ključnih zmožnosti, in sicer tako pri izboru besedil kot pri didaktičnem instrumentariju. Literarnovedno poglavje služi tudi kot motivacija za razmislek o branju nasploh ter o mestu besedne umetnosti med ostalimi umetnostmi. Literarnovedne informacije, značilne za posamezno besedilo, dobijo ob konkretnih besedilih. Literarna besedila so umeščena v kontekst (zgodovinske okoliščine, literarnozgodovinske okoliščine, informacije o avtorju), opredeljen je vpliv na kasnejša obdobja ter na druge umetnosti. Naloge in vprašanja so namenjena utrjevanju znanja, razvijanju spretnosti in pozitivnega odnosa do literature in umetnosti nasploh.

Čeprav je v berilih največ pozornosti posvečene sporazumevanju v maternem jeziku (znotraj tega poleg literarne še bralni in jezikovni zmožnosti), omogočajo tudi razvijanje kulturne zavesti: dijaki primerjajo besedila, avtorje, spoznavajo kulturne in zgodovinske okoliščine, vplivnost besedila na druge umetnosti, širijo znanje ob slikovnem gradivu v berilu ipd.

Berila se razlikujejo po vključevanju spodbud k uporabi sodobne tehnologije za iskanje in obdelavo informacij o književnosti. V *Svetu književnosti* jih skorajda ni, nekoliko več jih je v *Branjih* (Kaj veste o arheoloških odkritjih v zvezi s Trojo (Ilionom)? Poiščite v strokovni literaturi ali na medmrežju in se pogovorite o tem tudi pri uri zgodovine. (B1: 134)), pogostejša napotitev na splet pa je prisotna v *Umetnosti besede* (UB 1: 132). Pričakovali bi, da bo vključevanje sodobnih informacijskih možnosti v pouk književnosti dijakom zanimivo, vendar pa raziskava o ključnih zmožnostih⁵ pri pouku književnosti, ki je v letih 2011 in 2013 potekala na nekaterih slovenskih šolah, v nasprotju s pričakovanji kaže, da spogledovanje snovalcev učbenika s tehnologijo na dijake ne naredi posebnega vtisa. V sklopu vprašalnika Digitalna zmožnost – dejavnosti so ocenili svoje zmožnosti na področju uporabe IKT zelo visoko (srednja ocena sklopa, ki se nanaša na poznavanje Cobissa, iskanje e-besedil, e-virov, uporabo urejevalnika besedil in izdelavo e-prosojnic je bila v 1. letniku 4,4; v 3. letniku 4,3), odnos do uporabe IKT za področje književnosti pa presegatljivo nizko z oceno 2,5 v 1. letniku in z oceno 2,3 v 3. letniku. V dveh letih

⁵ Raziskava, ki jo izvaja avtorica pričujočega prispevka, je potekala na isti populaciji v razmiku dveh let.

dijaki niso spremenili mnenja niti o lastni digitalni zmožnosti niti o svojem odnosu do IKT na področju književnosti. Nekoliko višje od ostalih trditev v sklopu digitalne zmožnosti ocenjujejo ravno koristnost spletnih naslovov v učbenikih za književnost. Nizke so tudi ocene pri trditvah, ki se nanašajo na uporabo berila oz. učbenika za književnost kot vira literarnovednega znanja in na mesto berila v osebni knjižnici. Iz primerjave v razmiku dveh let lahko ugotovimo, da je odnos gimnazijcev do berila kot učne knjige pod pričakovanji.

▽ Slika 1: Primerjava povprečnih ocen trditev o berilu iz leta 2011 (N = 654) in 2013 (N = 582).

Na odnos do berila/učbenika za književnost morda vpliva sistem učbeniškega sklada, ki temelji na izposoji in učbenikov učenci/dijaki ne dobijo v trajno last. Tako v učbeniku ne smejo podčrtati ali dopisati pomembne informacije, kaj šele pripisati kratkih odgovorov na vprašanja k besedilu. V luči tega je pravzaprav zanimivo, da se vsaj ocena dijakov o primernosti berila kot dela osebne knjižnice v dveh letih ni znižala.

Gotovo je odnos dijakov do učbenika odvisen od učiteljevih spodbud, kot je od učitelja odvisno tudi, ob katerem učbeniku in kako bodo dijaki razvijali svoje zmožnosti. Še posebej je to pomembno za razvijanje tistih zmožnosti, ki niso neposredno povezane z doživljanjem, razumevanjem in vrednotenjem obravnavanega literarnega besedila. Od učiteljevega stila vodenja je odvisno, ali bo izkoristil didaktični instrumentarij učbenika za spodbujanje samostojnega dela, ali bo njegovo delo predvsem usmerjevalno, ali bo dijake spodbujal k razpravi o besedilu in reševanju problemov ali se bo omejil le na naloge, ki se nanašajo na literarno znanje, dijaki pa bodo čakali le na njegovo razlago in jo po možnosti poslušno zapisali (in kaj kmalu pozabili).

➤ POVZETEK

Prispevek predstavlja berila za 1. letnik srednjih šol (zlasti gimnazije) predvsem z vidika ključnih zmožnosti, ki jih je mogoče razvijati z vprašanji in nalogami v berilih/učbenikih za književnost. S pomočjo razdelitve vprašanj po posameznih ključnih zmožnostih je mogoče ugotoviti, da trenutno veljavni učbeniki za književnost spodbujajo zlasti sporazumevalno zmožnost, v nekoliko večjem deležu tudi kulturno zavest, manj pa ostale ključne zmožnosti, ki so ravno tako izpostavljene v učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji in štiriletnih strokovnih šolah. S pogostejšim opozarjanjem na medijske predelave in navajanjem na uporabo IKT izstopa berilo Umetnost besede, vendar pa iz raziskave o ključnih zmožnostih pri pouku književnosti v gimnaziji mogoče razbrati, da to na dijake še ne naredi posebnega vtisa.

➤ Viri in literatura

- Ambrož, Darinka idr., 2011: *Branja 1*. Ljubljana: DZS.
- Benjak, Mirjana, Požgaj-Hadži, Vesna, 2008: Sprečavanje komunikacijskih smetnji u nastavi hrvatskoga jezika i književnosti, *Lahor* 3/5: 53–65. [online]. [uporabljeno 16. 5. 2013]. Dostopno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=2779.
- Grosman, Meta, 2004: *Zagovor branja: bralec in književnost v 21. stoletju*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Kos, Janko, 2009: *Svet književnosti 1*. Maribor: Obzorja.
- Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Lah, Klemen idr., 2007: *Umetnost besede. Berilo 1*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- *UČNI načrt. Slovenščina [Elektronski vir]: gimnazija* [2008]. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. [uporabljeno 11. 5. 2013]. Dostopno na URL http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/ss/programi/2008/Gimnazije/UN_SLOVENSCINA_gimn.pdf.
- Žbogar, Alenka, 2000: Srednješolski učbeniki za književnost od 1975 do 1999. *Slovenščina v šoli* 6. 13–21.